

М. В. Ткаченко, О. М. Якубовська

Дидактичні засади застосування технологій мовленнєвого впливу в процесі фахової підготовки у вищому навчальному закладі

У статті досліджено проблему дидактичних засад застосування технологій мовленнєвого впливу в процесі фахової підготовки студентів. Визначено особливості, функції та фактори ефективності педагогічного мовлення, виділено принципи педагогічного мовлення як складової педагогічної взаємодії. Розкрито можливості застосування інтерактивних дидактичних технологій у процесі оволодіння студентами мовленнєвою діяльністю.

Ключові слова: плотодидактика, педагогічне мовлення, технології мовленнєвого впливу, вербальна комунікація, технології навчання.

В умовах сьогодення особливої актуальності набуває проблема діалогічності професійно-педагогічного мовлення. Вербальна комунікація може бути спрямована на окремого студента або на групу студентів, але вона повинна носити діалогічний характер, оскільки шляхом діалогічності спілкування розширюється простір співробітництва у постановці і розв'язанні навчально-пізнавальних завдань, створюються умови для продуктивної педагогічної взаємодії. Педагогічно доцільна мовленнєва діяльність забезпечує суб'єкт-суб'єктну взаємодію у системі «викладач-студент», є основою для особистісно-орієнтованого навчання, сприяє гуманізації навчально-виховного процесу у вищій школі.

Ефективність вербальної комунікації зумовлено педагогічною майстерністю викладача у застосуванні технологій мовленнєвого впливу. Разом з цим, ці технології виступають предметом вивчення для майбутніх фахівців багатьох спеціальностей, зокрема, педагогічних. Тому важливою є проблема не тільки удосконалення професійного мовлення викладачів, але й розкриття дидактичних засад оволодіння технологіями мовленнєвого впливу в процесі професійної освіти.

У психолого-педагогічній літературі досить широко представлені роботи, в яких розкривається проблема ефективності педагогічної взаємодії та педагогічного спілкування (А. А. Бодальов, І. А. Зімня, А. А. Леонтьєв, В. А. Кан-Калик, Я. Л. Коломинський, Н. В. Кузьміна, А. А. Реан, В. А. Семиченко, Н. Е. Щуркова та ін.), характеризуються особливості мовлення вчителя (Н. П. Волкова, І. А. Зязюн, Т. А. Ладиженська, В. Д. Ширшов та ін.). Однак проблема застосування вербальної комунікації у вищій школі є малодослідженою, що відображає новизну нашої праці.

Зважаючи на теоретичну і практичну значущість проблеми мовленнєвої діяльності викладача вищої школи, нами виділено мету дослідження: обґрунтувати дидактичні засади застосування технологій мовленнєвого впливу у процесі фахової підготовки студентів.

Для цього необхідно окреслити зміст мовленнєвої діяльності шляхом виявлення її особливостей і функцій, визначити принципи педагогічного мовлення як складової педагогічної взаємодії та виділити методичний інструментарій, який оптимально забезпечить реалізацію цих принципів і оволодіння технологіями мовленнєвого впливу.

Професійно-педагогічне мовлення — це мовлення, пристосоване для розв'язання специфічних завдань, що виникають у педагогічній діяльності, спілкуванні [4: 71]. Опираючись на праці Н. П. Волкової, І. А. Зязюна, Н. Е. Щуркової та отримані нами експериментальні дані щодо особливостей педагогічної взаємодії у вищій школі, ми визначили такі особливості мовленнєвої діяльності викладачів:

- ця діяльність спеціально організується викладачем; разом з тим, вона значною мірою носить імпровізаційний характер, оскільки обумовлена обставинами, що складаються в момент безпосереднього спілкування;
- кінцевим результатом її є досягнення гуманістично спрямованої мети, пов'язаної із духовним розвитком особистості студента, формуванням у нього системи професійно важливих якостей;

- добір мовних та мовленнєвих засобів здійснюється залежно від потреб, завдань взаємодії викладача зі студентами, їх ефективність прогнозується;
- мовленнєва діяльність викладача будується на рефлексії стану, поведінки студентів та регулюється змістом зворотної інформації;
- професійно-педагогічне мовлення є предметом аналізу та самоаналізу.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення зумовлені функціями, які воно виконує у педагогічній діяльності. До таких функцій відносять комунікативну, психологічну, пізнавальну та організаційну [2: 433–434]. Комунікативна функція полягає у встановленні й регуляції взаємовідносин між викладачем і студентами, забезпеченні гуманістичної спрямованості розвитку студентів. Мовлення викладача повинно сприяти налагодженню взаємовідносин на засадах співробітництва і співтворчості. Добираючи мовні засоби, важливо забезпечити встановлення особистісного контакту зі студентами, здійснити орієнтацію їх на особистісне включення у комунікацію, створити ситуацію діалогу у спілкуванні, встановити атмосферу взаємоповаги, довіри. Реалізація цієї функції значною мірою визначається домінуючим індивідуальним стилем спілкування викладача, його соціальними установками у педагогічній комунікації.

Психологічна функція виявляється у створенні умов для забезпечення психологічної свободи, вияву індивідуальної своєрідності студента, зняття соціальних обмежень, які заважають йому в цьому. Мовлення викладача має виступати тим інструментом, за допомогою якого знімається невпевненість студента у власних силах, активізуються зусилля для досягнення успіху, ініціюється творчість, вселяється віра в можливості самореалізації тощо.

Пізнавальна функція полягає у забезпеченні продуктивного сприймання навчальної інформації. Мовлення викладача повинно повноцінно презентувати знання, якими студенти оволодівають. Тому йому мають бути властиві логічність, доступність, чіткість, переконливість. Суттєвим є не тільки трансляція певної інформації, але й формування емоційно-ціннісного ставлення до знань. Важливо викликати у студентів потребу послуговуватися знаннями, впелити їх у канву власних переконань, тобто спонукати їх до співроздумів і співпереживань під час сприйняття навчального матеріалу.

Організаційна функція передбачає забезпечення раціональної організації навчальної та науково-дослідної діяльності студентів. Педагогічне мовлення має сприяти ефективному слуханню під час навчальних занять, тобто слід звертати увагу на темп та виразність мовлення, логічні наголоси, доцільність комунікативної поведінки викладача. Важливим є забезпечення творчого самопочуття студентів, створення ситуацій успіху у процесі професійної підготовки тощо.

Функції педагогічного мовлення тісно взаємопов'язані. Їх цілісна реалізація спрямована на ініціювання активності студента, збагачення його способами взаємодії у соціумі, осмислення «Я» особистості у різноманітних зв'язках з навколишнім світом.

Враховуючи специфіку та функції педагогічного мовлення, ми вважаємо, що до технологій мовленнєвого впливу слід віднести комунікативні технології, побудовані на діалогічній основі та спрямовані на створення сприятливого комунікативного середовища, розширення простору співробітництва у системі «викладач-студент».

Аналіз наукових джерел з проблем педагогічної взаємодії, а також з питань удосконалення мовлення як особливого виду суспільної діяльності, дозволив нам виділити умови ефективності педагогічного мовлення. Як зазначає В. Д. Ширшов, продуктивність мовленнєвої діяльності викладача залежить від рівня володіння мовою, правильного вибору мовних засобів, від культури мови. Важливими характеристиками педагогічного мовлення є змістовність, логічність, точність, ясність, стислість, емоційна виразність, образність, барвистість мови, її відповідність сучасним літературним вимогам, термінологічна грамотність [5: 8].

Крім того, слова педагога мають нести в собі енергію його почуттів, переживань, бути, за висловом К. С. Станіславського, своєрідною «словесною дією». Тобто, ефективність мовленнєвої діяльності викладача обумовлена спрямованістю на студента, вміннями забезпечити діалогічність у спілкуванні. При цьому слід враховувати, що вплив на співрозмовника залежить не тільки від тексту, але й від підтексту — тих думок, які вкладає викладач у слова та фрази, які виражають його внутрішню позицію у ставленні до студентів.

Передумовою позитивного сприйняття викладача студентами, колегами є володіння технікою мовлення. Компонентами техніки мовлення виступають голос, дикція, темп, інтонація як

акустична система відтворення людини людиною. Процес оволодіння технікою мовлення потребує знання побудови мовного апарату, ознайомлення з особливостями звукоутворення, опанування технікою фонаційного дихання, формування артикуляційної вимови, оволодіння основами правильної дикції, вироблення вміння дотримуватися оптимального темпу і ритму мовлення, усвідомлення суті логічного мовлення.

Мовленнєвий вплив як елемент педагогічної взаємодії ґрунтується на принципах суб'єктивності, ціннісних орієнтацій, цілісності [6: 20].

Принцип суб'єктивності передбачає врахування потенційних можливостей кожного студента стати суб'єктом діяльності, відносин. Суб'єктивність — це здатність людини усвідомлювати себе носієм знань, волі, відносин, здійснювати свідомий вибір в системі соціальних відносин; це здатність бути стратегом власного життя, осмислювати зв'язки свого «Я» з іншими людьми [6: 24]. Ініціювати суб'єктивність можна за допомогою таких способів: використання «Я повідомлень», вивчення своїх прагнень, інтересів, уподобань, збільшення долі уваги до інших людей, організація спільної діяльності по осмисленню гідного способу життя тощо.

Принцип ціннісних орієнтацій виражає спрямованість професійної підготовки на засвоєння загальнолюдських та професійних цінностей. Способами його практичної реалізації виступають вияв педагогом власного ціннісного ставлення, пред'явлення студентам цінностей для їх осмислення, демонстрація ціннісного ставлення іншої особи.

Принцип цілісності педагогічного впливу означає орієнтацію педагогічної уваги на відносини, які виявляє студент в момент взаємодії, на педагогічну інтерпретацію його слів, емоцій, дій як форм того відношення, яке він переживає у певний момент, а також організацію педагогічної дії як трьохканального впливу, щоб спрямувати зусилля на один об'єкт — відносини. Одноразового вияву відносин не існує, тому викладач повинен фокусувати всі форми відносин в одну точку — тільки тоді відносини предстануть у певній цілісності. Щоб реалізувати принцип цілісності, потрібно інтерпретувати окремі акти діяльності студента на осмислення зв'язку його з певним об'єктом. Якщо принцип суб'єктивності спрямований на носія відносин, то принцип цілісності спрямований на об'єкт відносин. Його здійснення відбувається за таким алгоритмом:

Сприйняття — фокусування — вираження відносин — форми відносин:

- слухаю мову — аналізую — говорю;
- бачу емоції сприйняття — емоційно забарвлюю;
- спостерігаю дії — дію.

Отже, врахування принципів педагогічної взаємодії забезпечує спрямування педагогічного мовлення на ініціювання суб'єктивності студента, на зміст вільного вибору особистості, тобто на цінності загальнолюдської культури, на відносини як результат виховання певних якостей.

Аналіз проблеми педагогічного мовлення показує, що його ефективність обумовлюється культурою мови, усвідомленням особливостей і функцій мовленнєвої діяльності, внутрішньою позицією особистості у ставленні до співрозмовника, сукупністю психолого-педагогічних знань щодо закономірностей педагогічної взаємодії, оволодінням технікою мовлення.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що підготовка студентів до мовленнєвої діяльності потребує єдності трьох компонентів: змістовного, що адекватно відображає сутність, особливості, функції, фактори ефективності педагогічного мовлення, операційного, що передбачає оволодіння технікою мовлення, ціннісного, який спрямований на стимулювання у студентів особистісного смислу та потреби самовдосконалення себе як гуманної особистості і як професіонала.

У процесі педагогічної підготовки студентів ми знайомили їх із особливостями вербальної комунікації, технікою пасивного та активного слухання, словником ефективного вчителя, методикою ситуаційного тестування, яка ґрунтується на аналізі особливостей мови учнів. На тренінгових заняттях майбутні педагоги удосконалювали вміння встановлювати контакт, надавати психологічну підтримку учневі, приймати відкриту позу, конструювати «Я-висловлювання», трьохскладові зауваження тощо.

Важливим елементом мовленнєвої діяльності є інформаційно-мовленнєва дія. Студенти оволодівали вміннями бути переконливими, цікаво представляти навчальний матеріал під час практичних занять, на яких здійснювалось конструювання навчального матеріалу за алгоритмом «теза — аргумент — ілюстрація», моделювалась розповідь вчителя як фрагмент педагогічної діяльності.

Отримані нами експериментальні дані щодо рівня оволодіння студентами технологіями мовленнєвого впливу свідчать, що у процесі фахової підготовки доцільно застосовувати інтерактивні технології навчання. До них ми відносимо мозковий штурм, рольові та ділові ігри, ситуаційні вправи. Вказані дидактичні технології, на відміну від традиційних, характеризуються проблемністю, альтернативністю, діалогічністю, побудовані на діяльнісній основі. Завдяки цим особливостям, інтерактивні технології виступають оптимальним інструментарієм для удосконалення професійно-педагогічного мовлення студентів.

Розглянемо педагогічні можливості визначених *дидактичних технологій*.

Мозковий штурм — це технологія колективного пошуку і продукування нових ідей, а також визначення оптимальних шляхів, механізмів і умов реалізації висунутих у ході обговорення ідей. Нами було розроблено та впроваджено у навчальний процес мозкові штурми з таких проблем «Шляхи інтеграції освіти України у світовий освітній простір», «Психолого-педагогічні умови ефективності сучасного уроку», «Удосконалення системи оцінювання навчальних досягнень учнів» та ін. Участь у мозкових штурмах сприяє розвитку комунікативних вмінь, а саме: чітко висловлювати свою думку, аргументувати висунуті положення, вербально сприймати та аналізувати інформацію. Крім цього, у студентів формується культура ведення дискусії, розвиваються творчі здібності.

Рольові ігри побудовані на імітації реальної діяльності. Застосування рольових ігор дозволяє нам стверджувати, що вони є дієвим засобом розвитку педагогічного мовлення. Їх значення зумовлене розширенням рольового репертуару майбутнього вчителя, необхідністю визначення доцільності вербальної комунікації в умовах, наближених до реальних, розвитком здатності до імпровізації тощо.

Ситуаційні вправи представляють собою опис конкретної ситуації професійного змісту, яка містить певні протиріччя, конфлікт. Вивчивши інформаційний пакет навчального матеріалу, студенти здійснюють колективний пошук оптимального розв'язання описаної ситуації. Нами розроблені та апробовані такі ситуаційні вправи: «Традиції та інновації у навчальному процесі школи — боротьба, співіснування, співробітництво...», «Педрада вирішила відразувати», «Чи прийде завтра студент в аудиторію...» Аналіз практики впровадження ситуаційного навчання показує, що у студентів удосконалюються вміння висловлювати свої думки, ідеї, пропозиції, вислуховувати альтернативну точку зору, а також розвивається система цінностей, професійна позиція, життєві установки.

Сформулюємо **висновки**: дослідження дидактичних засад застосування технологій мовленнєвого впливу дозволяє нам стверджувати, що ефективність професійно-мовленнєвої діяльності визначається культурою мови, особистісною позицією викладача у ставленні до співрозмовника, оволодінням технікою мовлення; технології мовленнєвого впливу сприятимуть продуктивній педагогічній взаємодії, якщо їх застосування ґрунтуватиметься на принципах суб'єктивності, ціннісної орієнтації, цілісності; включення у навчальний процес вищої школи інтерактивних технологій навчання забезпечує оволодіння студентами професійно-педагогічним мовленням.

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. - Львів, 1992.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К., 2001.
3. Кравцова С. В., Мухаматуліна Е. А. Тренінг: навьки конструктивного взаимодействия с подростками. — М., 1999.
4. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна — К., 1997.
5. Ширшов В. Д. Педагогическая коммуникация: теория, опыт, проблемы.- Екатеринбург, 1994.
6. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии - М., 1998.
7. Якубовська О. М., Ганійчук І. М. Основи дидактичної емоційної взаємодії.— Вінниця, 2001.

М. V. Tkachenko, О. M. Yakubovska

THE DIDACTIC BASISES OF THE REALIZATION TECHNOLOGIES OF SPEECH INFLUENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING

The article is dedicated to a problem the didactic basises of the realization technologies of speech influence in the professional training. The peculiarities, functions, effective factories of a pedagogical speech are determined.

Key words: glottodydactics, pedagogical speech, technologies of speech influence, verbal communication, technology of education

М. В. Ткаченко, А. Н. Якубовская

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В ВУЗЕ

Исследована проблема дидактических основ применения технологий речевого воздействия в процессе профессиональной подготовки студентов. Нами были выявлены особенности, функции и факторы эффективности педагогической речи, выделены принципы речи педагога как элемента педагогического взаимодействия, а также раскрыты возможности использования интерактивных дидактических технологий в процессе овладения студентами речевой деятельностью.

Ключевые слова: глоттодидактика, педагогическая речь, технологии речевого влияния, вербальная коммуникация, технологии обучения.